

DIVRİĞİ SANCAĞI KANUNNAMELERİ *

ZEKİ ARIKAN

Ortaçağlarda Mengüçükoğullarının¹ yönetimi sırasında parlak bir uygarlığın beşiği olan Divriği², Sivas ve çevresinde hükümet kuran çeşitli hanedanlar arasında el değiştirmiş³ ve bir çekişme alanı olmuştur. 1381 yılında Memluk Sultanlığının topraklarına katılan⁴ Divriği, 1398 yılında Sivas, Darende, Behisni, Malatya gibi şehirlerle birlikte Osmanlı topraklarına katılmışsa da⁵ Timur tehlikesi karşısında yeniden Mısır sultanına geri verilmiştir. Divriği, Memluk egemenliği sırasında Halep eyaletine bağlı pek te önemli olmayan ileri bir karakol ödevi görmüş, 1516 yılında Mercidabık zaferinden sonra Osmanlı ülkesine katılmıştır⁶.

* Bu çalışma, X. Türk Tarih Kongresi'ne sunulan "XVI. yüzyılda Divriği" başlığı taşıyan bir bildirinin yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Tapu-tahrir defterlerinde bulunan Divriği sancağı kanunnamelerinin incelenmesi, söz konusu bildirinin sınırını aştığından ayrı bir başlık altında ele alınması yoluna gidilmiştir. Çalışmalarım sırasında bu güzel yurt köşesini yakından tanımama yardımcı olan Divriği Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığına teşekkür etmeyi borç bilirim.

¹ Bu beylik için bk. F. Sümer, "Mengüçükoğulları", *İslâm Ansiklopedisi* (İA), VII, 713-18; N. Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengüçükoğulları*, İstanbul, 1971; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk devletleri tarihi*, İstanbul, 1973; C.E. Bosworth, *İslâm devletleri tarihi* (çev. E. Merçil, M. İpşirli), İstanbul, 1980, 279-82.

² Bu uygarlığı kanıtlayan eserler günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların en önemlisi Mengüçük Beyi Süleyman'ın oğlu Ahmet Şah'ın 620 (1228/29) yılında yaptırdığı Ulucami ile buna bitişik olarak Fahreddin Behram Şah'ın kızı Turan Melik tarafından 628 (1231) tarihinde yaptırılan darüşşifadır. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi (*Seyahatname*, İstanbul, 1314, III, 210-14)'nin ve geçen yüzyılda da birçok seyyahın dikkatini çeken Divriği'deki bu ve diğer eserler Halil Edhem ve Van Berchem (*Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, III, le Caire, 1910) ile Albert Gabriel (*Monuments turcs d'Anatolie*, Paris, 1934, II) tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve yakın zamanlarda bu konuda epeyce araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar için bk. Y. Önge, İ. Ateş, S. Bayram, *Divriği Ulucami ve Darüşşifası*, Ankara, 1978. "XVI. yüzyılda Divriği" başlıklı bildirimizde, bu eserlerin vakıflarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

³ Rıdvan Nafiz, İsmail Hakkı, *Sivas şehri*, İstanbul, 1928; Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve devleti*, Ankara, 1970.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, Ankara, 1969² 163.

⁵ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman* (yay. Âli), İstanbul, 1332, 73-74; Neşri, *Kitab-ı Cihannüma* (yay. M.A. Köymen, F.R. Unat), Ankara, 1949-1957, I, 334-340.

⁶ Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, İstanbul, 1279-80, II, 339; J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi* (çev. M. Atâ, İstanbul, 1330, V, 195.

Osmanlı yönetimine geçtikten sonra, bir sancak olarak örgütlenen Divriği, önce Vilayet-i Arab'a⁷, bir süre sonra da Eyalet-i Rum'a bağlanmıştır⁸.

Bir yüz yıldan fazla sürekli olarak Mısır sultanlığının yönetimi altında yaşayan Divriği'de Memluk sisteminden Osmanlı düzenine geçişin sarsıntıya yol açmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Divriği'nin Osmanlı yönetimine geçmesinden hemen sonra burada sayım (tahrir) yapılmış⁹, bütün vakıflar, mülkler yeniden yazılmış ve bunların eski hak ve ayrıcalıkları olduğu gibi tanınmıştır. Hemen hemen bütün vakıfların ve mülklerin *Sultan Selim Han tabe serahu'dan mukarrernameleri* olduğu belirtilmekte, Memluk sultanları zamanında verilen hüccetlerin de onandığı anlaşılmaktadır. Bazı yerlerin "*Mülkiyeti teftiş olundukta Merhum Sultan Hoşkadem'den ve Sultan Kayıtbay'dan ve İnal sultandan murabbaati*" olduğu anlaşılmış ve bunların "*kadimüzzemandan ilâ yevmü'l feth mülkiyet üzre tasarruf oluna geldiğine vilayet halkının ehl-i vukufu... şehadet*" eylemişlerdir^{9a}. Yine Kanunî döneminde düzenlenen bir tapu-tahrir defterinde bulunan küçük fakat önemli kayıtlar, Osmanlı devletinin Memluk sultanlarının verdikleri beratları nasıl geçerli kıldıklarının canlı bir örneği olarak görülmektedir. Bu dağınık kayıtlardan anlaşıldığına göre, Memluk devleti zamanında *sipahi* ve *sipahizade* statüsünde bulunan bazı kimseler yine bu haklarını koruyorlardı: "*Sipahiler idüklerine... Sultan-ı Mısır'dan menşurları... var; Sipahizade ba menşur-ı*

⁷ Ö. Lütfi Barkan, "H. 933-934 (1527-1528) mali yılına ait bir bütçe örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası* (İFM), XV/1-4 (1954), 306. Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında düzenlenen bir cetvele göre Divriği, Vilayet-i Arab'a bağlı bulunuyor ve 330.000 akça ile Okçu Sinan Bey tarafından tasarruf ediliyordu.

⁸ M. Tayyip Gökbilgin, "XV ve XVI asırlarda rum eyaleti", *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), 51-61; M. Kunt, *Sancaktan eyalete*, İstanbul, 1978, 128, 139, 157. Divriği, 1632-41 tarihli listelerde (M. Kunt, ayn. esr., 188) Sivas eyaletine bağlı görünmektedir. Ayrıca bk. Ayn-ı Ali Efendi, *Kavanin-i Âl-i Osman der hülâsa-i mezamin-i defter-i Divan*, İstanbul, 1280, 51.

⁹ Malatya, Gerger, Kâhta, Behisni (Besni), Divriği ve Darendede kazalarında bulunan evkaf ve emlakın yazılı bulunduğu 937 (1530-31) tarihli tapu defteri sık sık *iptidai fethde ketb olunan defter*'den alıntılar yapmakta, hattâ *sonraki defter*'den de söz edilmektedir. *Köhne defter*, *eski defter* terimlerine de rastlanmaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-tahrir defteri no. 156, s. 180-234, bundan böyle TT). Oysa bugün elimizde bulunan Divriği'ye ait en eski defter Kanunî zamanından öteye gitmemektedir. Anlaşıldığına göre fetihten hemen sonra Divriği'de bir tahrir yapılmış, bir süre sonra yeni bir sayım yapılması yoluna gidilmiş, 1530 yıllarına doğru da sancağın evkaf, emlak, nüfus ve timarları yeni bir tahrir konusu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda yapılan tahrir işlemleri için bk. Ö. Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri", *İFM*, II (1941), 20-59, 214-247; H. İnalçık, *Hicri 835 tarihli suret-i defter-i sancak-ı Arvanid*, Ankara, 1954, XVIII-XXIII.

^{9a} TT 156, 234.

Sultan-ı Mısır; Köhne sipahi idüğüne elinde Sultan-ı Mısır'dan menşuru var¹⁰, gibi notlar Memluk sisteminin nasıl korunduğunu ortaya koymaktadır. Hattâ Mısır sultanının menşuruyla Divriği'ye kadı olan Sadeddin oğlu Mevlana Mehmed'in *rüsum ve avarız*'dan tamamen muaf tutulduğu da anlaşılmaktadır¹¹. Öte yandan Karaman, Sivas, Amasya, Tokat, Malatya ve Suriye taraflarında daha doğrusu önceden çeşitli İslam ve Türk devletlerinin egmenliği altında bulunan yörelerde uygulanan ve Osmanlı tımarından farklı bir yapısı olan *Malikâne-Divanî* sisteminin¹², yani *iki baştan tasarruf* biçiminin Divriği'de de yaygın olduğu görülmektedir. Sistemin bütünüyle Memluk yönetiminden devralındığına şüphe bulunmamaktadır. Malikâne-Divanî hisselerine ilişkin kayıtların çok gerilere gittiğini tapu-tahrir defterlerindeki veriler açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan aşağıda biraz daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız gibi 937 (1530-31) tarihli Divriği livası kanunnamesi¹³, *Kanunname-i cedid-i padişahî* başlığını taşımakta ve zaman zaman *kanun-ı kadim'e*¹⁴ atıflarda bulunmakta; birtakım *bid'at*lerin de *ref'* olduğunu belirtmektedir. Bütün bu açıklamaların Osmanlı öncesi Memluk yönetiminin etki ya da izlerini taşıdığına şüphe bulunmamaktadır. Kaldı ki Türk ve İslam devletlerinden alınmış olan ülkelerde öteden beri yürürlükte olan eski kanunların adlarının dahi değiştirilmeksizin olduğu gibi alınıp uygulandığını gösteren yığınla örnek bulunmaktadır. Nitekim Osmanlı imparatorluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a ait pek çok kanunu *Hasan Padişah Kanunu*¹⁵ adı altında aynen yürürlükte bırakmış, Mısır sultanı Kayıtbay¹⁶, Dulkacıroğlu Alaüddevle Bey¹⁷ kanunlarını da

¹⁰ *TT 408*, 581-584, bu defter, 937 (1530-31) tarilidir.

¹¹ *TT 408*, 584.

¹² Bu konuda bk. Ö. Lütfi Barkan, "Türk-İslâm toprak hukuku tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda aldığı şekiller I: Malikâne-Divanî sistemi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, II (1939), 119-184; İ. Beldiceanu-Steinherr, "Fiscalité et formes de possession de la terre arable dans l'Anatolie préottomane", *Journal of the Economic and social History of the Orient (JESHO)*, XIX/3 (1976), 232-322; N. Beldiceanu, *Le tımar dans l'Etat ottoman (début XIVe-début XVe siècle)*, Wiesbaden, 1980, 33.

¹³ *TT 408*, 576-77.

¹⁴ "Kadim kırk elli yıla denilmez, kadim oldur ki anın evvelin kimesne bilmeye", *Millî Tetebbular Mecmuası*, I (1331), 98.

¹⁵ Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı devrinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beye ait kanunlar", *Tarih Vesikaları*, I (1941), 91-106, 184-197; Ayn. yazar, *XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları, I, Kanunlar*, İstanbul, 1943, 145-170 (Bundan böyle, *Kanunlar*; N. Güyünc, *XVI. yüzyılda Mardin sancağı*, İstanbul, 1969, 157-168.

¹⁶ Barkan, *Kanunlar*, 200-203.

¹⁷ Barkan, *Kanunlar*, 119-124.

aynı şekilde benimsemiştir. Yıllardan beri yerli halkın alışık olduğu vergi düzeni ve kurallarının değiştirilmemesi, yerel bir takım gelenek ve dengelerin “ihtilalci” bir yöntemle alt üst edilmemesi o zamanın akılcı ve tutarlı bir siyasetinin sonucu olarak görülmektedir. Hattâ Osmanlıların Balkan yarımadasındaki Kratova ve Novaberda (Novo Brdo) maden ocaklarıyla ilgili kanunları da eski Sırp ve Alman yasalarından çevirerek uyguladıkları bilinmektedir¹⁸.

Konuya bu açıdan yaklaşınca Osmanlı sancak kanunlarının¹⁹ önemi kendiliğinden anlaşılmakta, bunların Osmanlı öncesi sosyal ve ekonomik yapıya ilişkin zengin bir malzemeyi içerdiği görülmektedir. Bazı sancakların, tahrir yapıldığı koşullara göre derlenmiş ya da düzenlenmiş birden fazla kanunnamelerinin bulunduğu fark edilmektedir²⁰. Bu kanunnamelerin zamanla birbirini tamamlayarak ortaya daha derli toplu bir metnin çıktığını görüyoruz; böylece Barkan’ın deyiimiyle “tipik Osmanlı kanunnamelerine” geçişin sağlandığına tanık oluyoruz. Nitekim XVI. yüzyılın ortalarına doğru Doğu Anadolu’nun birçok yerinde Hasan Padişah kanunları yerlerini artık Osmanlı kanunlarına bırakmışlardı.

Öte yandan XV. yüzyılda yapılmış olan çeşitli yörelerin sayım sonuçlarını kapsayan mufassal defterler de bize Osmanlı kanunnamelerinin kökeni konusunda az çok bir fikir vermektedir. Sözgelimi XV. yüzyılda Hamid sancağının çeşitli nahilerinde uygulanmakta olan çift resmine ait deftere serpiştirilmiş olan kurallar, sonradan telif edilerek bir kanunname

¹⁸ N. Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans, II, Règlements miniers (1390-1512)*, Paris-La Haye, 1964, 53-74.

¹⁹ Sancak kanunnameleri genellikle her sancağın mufassal tapu tahir defterinin başında yer alırdı. Bu kanunnamelerin yüzden fazlası Ö. Lütfi Barkan (*Kanunlar..*) tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca Hadiye Tuncer (*Osmanlı İmparatorluğunda toprak hukuku arazi kanunları ve kanun açıklamaları*, Ankara, 1962) Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki defterlerde yer alan kanunnameleri yayınlamıştır. Ancak bu yayında bilimsel yöntemlere bağlı kalınmamış, metinler çoğu kez eksik verildiği gibi bir çok terimler de yanlış okunmuştur. Sancak kanunnameleriyle ilgili çeşitli incelemeleri burada teker teker belirtmeyeceğiz. Kanunnamelerin toplu bir listesi için bk. Heat W. Lowry, “The Ottoman liva kanunnames contained in the Defter-i Hakani”, *Osmanlı Araştırmaları (OA)*, II (1981), 43-74.

²⁰ Krş. R. Mantran-J. Sauvaget, *Règlements fiscaux ottomans les provinces syriennes*, Beyrouth, 1951; R. Mantran, “Règlements fiscaux ottomans. La province de Bassora”, *JESHO*, X/2-3 (1967), 224-277; N. Göyünç, *Mardin, 157-175*, N. Beldiceanu = İ. Beldiceanu Steinherr, “Recherches sur là province de Qaraman au XVI e siècle”, *JESHO*, XI/1 (1968), 1-129; Heat W. Lowry, “A corpus of extant kanunnames for the island of Limnos as contained in the Tapu-Tahrir defter collection of the Başbakanlık Archives”, *OA*, I (1980), 40-61.

haline getirilmiştir²¹. Aynı şekilde Aydın sancağının oldukça ayrıntılı olan kanunnamesine²² esas olan bir takım maddeleri de dağınık olarak XV. yüzyıl tapu defterlerinde²³ bulmak mümkündür. Birbirine yakın olan sancakların kanunnameleri arasında büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Nitekim aşağıda göreceğimiz gibi Divriği kanunnamesiyle Gerger, Malatya sancak kanunları arasında farklar pek azdır. Aydın kanunnamesinin birçok hükümleri bu sancağa komşu olan livaların kanunlarına uymaktadır²⁴.

Divriği livasının elimizde üç kanunnamesi bulunmaktadır²⁵. Bunlardan birincisi 937 (1530-31) tarihli Malatya, Gerger, Behisni, Divrik, Darende ve Hısnımansur kazalarında bulunan evkaf ve emlakın tahrir defteri başında yer almaktadır²⁶. İkinci kanunnamede yine aynı tarihli Malatya ve Gergerle birlikte yazılmış Divriği sancağının mufassal defteri içinde bulunmaktadır²⁷. Üçüncü ve sonuncu kanunname ise Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyud-ı Kadime)'ndeki Divriği mufassalının başına konulmuştur²⁸. Şimdi sırasıyla bu kanunnameleri gözden geçirelim.

“*Suret-i Kanunname-i Cedit*” olarak adlandırılan birinci kanunname, Malatya, Gerger, Divriği sancaklarındaki evkaf ve emlak gelirlerinin tasarruf biçimine ışık tutmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi Malikâne-Divani sistemi Karaman, Suriye vilayetleriyle Amasya, Çorum, Tokat, Sivas, Divriği ve Malatya'yı kapsayan Rum eyaletinde oldukça geniş bir alanda uygulanmakta idi. Bu sisteme göre, imparatorluğun diğer yörelerinde gördüklerimizden farklı olarak, vakıf ya da mülk olan şey,

²¹ TT no 30, 994, 121. Krş. Z. Arkan, *XV-XVI. yüzyıllarda Hamid sancağı*, İzmir, 1982 (basılmamış doçentlik tezi).

²² Barkan, *Kanunlar*, 6-18; H. Akın, *Aydınoğulları tarihi hakkında bir araştırma*, Ankara, 1968², 197-215.

²³ TT 1/1 M; TT 8; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliyeden Müdever* (MM), 232.

²⁴ Saruhan sancağının kanunnamesi şimdiye kadar bulunamamıştır. Manisa'nın 1 numaralı şer'iyе sicilinde (Manisa Müzesi) bulunan başı ve sonu eksik bir metnin buraya ait olduğunu sanıyoruz (Z. Arkan, “Bir kanunname sureti”, *Tarih incelemeleri Dergisi*, III (1987), 49-61). Krş. E. Ziya Karal, “Yavuz Sultan Selim'in oğlu şehzade Süleyman'a Manisa sancağını idare etmesi için gönderdiği siyasetname”, *Belleten*, VI/21-22 (1942), 37-44; Hadiye Tuncer, *Osmanlı imparatorluğunda toprak kanunları*, 1299-1730, Ankara 1965, 127-148.

²⁵ Krş. Heat W. Lowry, “The ottoman livas kanunnames...”, 59-60.

²⁶ TT 156.

²⁷ TT 408, 576-577.

²⁸ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyud-ı Kadime), *Defter-i mufassal-ı livay-ı Divriği* (TK) 153, 1b-5b.

topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylüden alınan her türlü vergiler olmayıp, yalnızca toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır. Bu bakımdan vakıf ve mülk sahipleri; bu toprakları işleyen köylülerden yalnız bir toprak kirası istemek hak ve yetkisine sahip bulunmaktadır. *Malikâne hissesi* denilen bu toprak kirası, elde edilen ürünün beşte, yedide, onda biri olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermek zorunda oldukları diğer bütün hak ve resimler *Divanî* adı altında doğrudan doğruya devletin temsilcisi olan sipahiye ait bulunmaktadır²⁹. 982 (1574) tarihinde Rum eyaletini tahrir etmiş olan Trabzon sancakbeyi Ömer Beyin yaptığı açıklamaya göre, “...*Mesela bir çiftliğin elli yedi akça ve nisfından yirmi sekiz akça harac-ı muvazzaftan gayri hububattan ve sair hasıllattan iki öşür alınıp birine öşr-i divanî derler Sipahi taifesi alur Birine öşr-i Malikâne derler eshab-ı emlak ve evkaf alurlar...*”³⁰ Yine Ömer Beyin verdiği bilgilere göre, bu gibi mülk sahipleri, topraklarını kendileri işlemeyip toprak üzerinde oturan reayaya kiralamış olduklarından reaya; bu çeşit mülk toprakların her türlü rüsum ve haracını devlete verdikten sonra, ayrıca bir hisse de toprak kirası olarak malikâne sahibine ödemektedir: “...*Her biri mülkü olan nahiyeleri evelden tasarruf eden reayadan ve gayrılardan bazı taifelere icare tarikıyla virüb her biri elinde olan yeri eküb ve biçüb harac-ı muvazzaf ve mukasemesin sipahiye verdükden sonra hububdan ve bağ ve bağçadan ve bostandan hasıl olan gallatın öşrünü dahi icar-ı arz deyü maliklere vermek üzere...*”³¹

İşte yukarıda sözünü ettiğimiz ve bir numaralı olarak ele aldığımız Gerger ve Malatya sancaklarını da ilgilendiren Divriği kanunnamesi, Malikâne-Divanî sistemini tanımlamakta, elde edilen hasılın bölüşümüyle ilgili kuralları kapsamaktadır. Buna göre, söz konusu sancaklarda bulunan köy, mezraa, çiftlik ve diğer yerlerden elde edilen üründen “*kadimüleyyamdandan ila yevmine hazâ iki baş öşür alunagelüb bir başına canib-i malikâne ve bir başına canib-i divanî*” denilmektedir. Bu kanunname, timar erbabının alacağı vergilere de açıklık getirmekte ve buna göre resm-i çift³², resm-i bennak ve caba³³,

²⁹ Barkan, “Malikâne-Divanî”, 122.

³⁰ Metin için bk. Barkan, “Malikâne-Divanî”, 126-27.

³¹ Göst, yer., 127.

³² Çift resmi: Osmanlı İmparatorluğunda bir çiftlik yer tasarruf eden reayanın sipahisine ödediği vergidir. Bunun için bk. H. İnalçık, “Osmanlılarda raiyet rüsumu”, *Bellekten*, XXIII/92 (1959), 577-586; *Ayn. yazar*, “Çift resmi”, *Encyclopédie de l’Islam* (EI)², II, 32-33.

³³ Bennak resmi: Yarım çiftlikten az yer tutan ya da hiç toprağı olmayan evli raiyetin ödediği vergidir. Elinde toprağı olan raiyete *ekinli*, hiç toprağı olmaya *çaba* bennak denirdi. *TK 153*’de Divriği’de ekinli ve çaba bennaklerin kesin olarak birbirinden ayırt edildiği görülmektedir. Buna göre ekinli bennak 18, çaba bennak 12 akça ödüyordu. Bennak için bk. H. İnalçık, “Bennak”, *EI*², I, 1204. Bennak teriminin kökeni konusunda yeni bir açıklama için bk. L. Bazin, “Note sur... bennâk”, *Turcica*, XVI (1984), 129-130.

gerdek³⁴, ağnam³⁵ ve badihava gibi rüsum-ı örfiyenin timar sahibine ait olduğu belirtilmektedir. Bütün bu vergilere vakıf ve mülk sahipleri “*dahl*” edemezlerdi. Ancak “rüsum-ı örfiyesi” olmayan mezraa, arazi ve çiftlik gibi yerlerden alınan öşürün vakıf sahibi, mülk sahibi ve timar sahibi arasında bölüştürülmesi öngörülüyordu. Bu kanunname Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlandığı için burada yeniden yayınlamak yoluna gitmeyeceğiz³⁶.

İki numaralı olarak adlandırdığımız Divriği livası kanunnamesinde Malikâne-Divani sistemi üzerinde pek durulmamakta, yalnız “*kanun-ı kadim üzre iki baş öşür alınduktan sonra salariye³⁷ deyü kırk kilede bir kile*”³⁸ alındığını bunun da “*bid’at olduğu sebepten ref*” olduğunu belirtmektedir. Bunun dışında Divriği sancağından alınan vergiler, reaya, sipahi ilişkileri; cürüm ve cinayetten alınan resimlerin ayrıntılı bir açıklaması yapılmaktadır. Dikkati çeken bir konu da Divriği sancağında sipahilerin reaya üzerindeki baskılarını önlemeye yönelik hükümlerin bu kanunnameye yer almış olmasıdır. Nitekim sancakbeyi ve sipahilerin raiyetlerini ot biçmeye zorladıkları, bu yüzden kendi iş ve güçlerinden ettikleri belirtilmekte *bid’at* olduğundan ötürü bunun yasaklandığı açıklanmakta, askerî sınıfın, akça ile rençber tutmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Öte yandan yılda bir kez reyadan yağ, keçe, odun, otluk, saman, kömür vb. alındığı fakat bunlara karşılık çok az bir para ödendiği dile getirilmekte, bunun da

³⁴ Gerdek resmi: Evlenme vergisi anlamına gelen bu vergiyi hem müslüman hem de gayrimüslim reaya ödemek zorunda idi. Bk. N. Beldiceanu, *Les Actes...*, II, 302.

³⁵ Ağnam resmi ya da âdet-i ağnamın hesaplanmasında, kuzulu koyun kuzusuyla bir kabul edilmekteydi. Genellikle iki koyuna bir akça alınıyordu. Bk. C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü*, 1691-1696, İstanbul, 1963, 21. Ayrıca bk. *Kanunname-i Âl-i Osman* (yay. M. Arif), İstanbul, 1329, 30.

³⁶ Barkan, “Malikâne-Divani”, 163-164.

³⁷ Salariye, salari ve bazan da salarlık denilen bu vergi öşür gibi ürünün miktarına ve öşüre katılmış olarak alınmaktaydı. Osmanlılara herhalde İlhanlılardan geçmiş bir terim olup köye gidip harman başında, sipahiler adına ürünü ölçerek bunların öşürlerini toplayan bir memurla ilgili vergi olarak görünmektedir. Bu bakımdan salariyenin öşür toplama giderlerine karşılık köylüden alınan bir vergi olduğu anlaşılmaktadır. Bazı sancaklarda salariyenin yemlik adı altında toplandığı belirtilmektedir. Bk. L. Güçer, *XV-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*, İstanbul, 1964, 52-53; Krş. Barkan, *Kanunlar*, 66-78, 198.

³⁸ Kilenin ölçüsü yöreden yöreye değişebiliyordu. İstanbul kilesi 20 okka (25, 656 kg.) idi. Amid ve Çermik kilesinin İstanbul kilesinin yarısı olduğu anlaşılmaktadır (Barkan, “Uzun Hasan’a ait kanunlar”, *göst. yer.*, I, 103, 194. Kile için ayrıca bk. W. Hinz, *Islamische masse und Gewichte umgerechnet ins metrische system*, Leiden, 1955, 41-42; H. İnalçık, “Introduction to Ottoman metrology”, *Turcica*, XV (1983), 311-348.

yasaklandığı ve bu gibi ihtiyaçların günlük *narh*³⁹ üzerinden satın alınması gerektiği hükme bağlanmaktadır. Sancak subaşlarının reayanın evine kondukları ve onlardan zorla yem ve yiyecek aldıklarına ilişkin hükümler de göze çarpmaktadır. Üstelik sancakbeyi ve subaşlarının ava çıktıkları zaman reayayı da birlikte götürdükleri böylece onları iş ve güçlerinden alıkoydukları gibi uygulamaların yasaklandığını yine bu kanunnameden öğreniyoruz.

Sancakbeyi, subaşı ve sipahilerin reaya üzerindeki baskılarının kaldırılmasına yönelik hükümlere daha başka sancak kanunnamelerinde de rastlanmaktadır⁴⁰. Ancak 1530 tarihli Divriği kanunnamesinde bulunan, ehl-i örfün reayayı incitmesini yasaklayan buyruklarla daha sonra yayınlandığını bildiğimiz adaletnamelerde⁴¹ yer alan hükümler arasındaki benzerlik gözden kaçmamaktadır. Bu hükümler en azından Divriği sancağında reaya-sipahi ilişkilerinin daha XVI. yüzyılın başlarında bozulmaya yüz tuttuğunu ve devlet merkezinin bunu önlemek için çaba gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu kanunname şimdiye kadar yayınlanmadığı için aşağıda olduğu gibi verilmesi yoluna gidilmiştir.

Doğrudan doğruya Divriği sancağına ait üçüncü bir kanunname yukarda belirttiğimiz gibi Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Divriği mufasssalının başında bulunmaktadır. Önce bu kanunnamenin hangi tarihte çıkarıldığını tespit etmeye çalışalım. Gerek Barkan⁴², gerek Tuncer⁴³ söz konusu kanunnamenin tarihsiz olduğunu

³⁹ Narh için bk. Y. Yücel, *1640 tarihli Es'ar defteri*, Ankara, 1982; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*, İstanbul, 1983, 3-34.

⁴⁰ "Ve Çelebi Sultan ve Karaman ve Hamid sipahileri Konya'ya gelecek cebr ile şehirlünün evlerine konmayalar... "Barkan, *Kanunlar*, 43).

⁴¹ H. İnalçık, "Adaletnaler", *Belgeler*, II/3-4 (1965), 49-145: "...Vüzera ve beylerbeyiler ve voyvodaları ve sancakbeyleri ve subaşlar ve emlak ve evkaf ve başmaklık karye zabıtları ve ümenâ ve ummal ve mübaşirin-i emval daima [on] on beş atlu ile üzerlerine çıkub ve naibler dahi hevalarına tabi olub vilayetdan müft ve meccanen yem ve yemeklerin ve sığır ve koyunların ve kuzu ve tavukların ve cebren emval ve esbabların ve mal buldun deyü bigayr-ı subut-ı şer' akçaların alub ve oğlanların ve kızların çeküb... "(s. 105); "...Reaya ve berayanın müft ve meccanen at ve katır ve deve ve kul ve esbab ve malların ve arpa ve saman ve odun ve otluk ve koyun ve kuzu ve tavuk ve yağ ve bal vesair mekâlat kısmın çeküb alub ve bunun emsali nice salgınlar salub..." (s. 126). Ayrıca bk. M. Akdağ, *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası*, Ankara, 1975, 330-333, 337-343, 382. Ayrıca bk. İ. Beldiceanu-Steinherr, J.-L. Bacqué-Grammont, "A propos de quelques causes de malaises sociaux en Anatolie centrale aux XVIe et XVIIe siècles", *Archivum Ottomanicum*, VII (1982), 71-115.

⁴² *Kanunlar*, 118.

⁴³ *Osmanlı imparatorluğunda toprak hukuku*, 246.

belirtmişlerdir. Ne var ki bu kanunnamenin yer aldığı defterin baş tarafında tarih olmamakla birlikte, ilk sayfada Sultan II. Selim'in (1566-1574) tuğrası bulunmaktadır. Bu bize gerek tahririn yapıldığı gerekse kanunnamenin düzenlendiği tarih hakkında bir fikir vermektedir. Kaldı ki defterin içinde bu konuda bizi aydınlatacak tarihler de bulunmaktadır. Nitekim Divriği livasında bulunan memlehalara (tuzla)⁴⁴ tahririn yapıldığı sırada düzenli bir işletme haline konulması için yapılan yeni uygulamayla ilgili kayıtların altında fi 22 Şabanülmüazzam 976 (12 Şubat 1569) tarihi yazılmıştır⁴⁵. Burada bulunan iki kaydın da defterin sürekli bir parçasını oluşturduğu ve sonradan eklenmediği kesin olarak anlaşılmaktadır.

Öte yandan Divriği sancağının sayım işleminin yukarıda verdiğimiz tarihte yapıldığını başka kaynaklarla doğrulamak mümkün görülmektedir. Şöyle ki bu mufassal defterin *icmalinin* son yaprağında bulunan bir kayıt⁴⁶, Divriği livasının 976 tarihinde tahrir ettirildiği ve il yazıcısının da Sadık Çelebi olduğu konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Bununla ilgili olarak elimizdeki bir başka önemli kanıt ta *Mühimme* kayıtlarıdır. Burada 976 tarihinde Divriği sancağını tahrir eden "*Muharrir-i vilayet Sadık Çelebi*"ye gönderilen bir hüküm sureti yer almaktadır⁴⁷ ki bütün bunlar sancağın 1568/1569 tarihinde yeniden yazıldığını, kanunnamesinin de aynı sırada yeniden düzenlenerek defterin başına konulduğunu ortaya koymaktadır⁴⁸.

Üçüncü olarak adlandırdığımız bu sonuncu kanunname, yukarıda içeriklerini tanıtmaya çalıştığımız diğer iki kanunnamenin yeni birtakım hükümlerle derli toplu bir ifadesi, bir bileşkesi olarak görülmektedir. Başka bir deyimle bu kanunname, hem kendinden öncekilerde bulunan hükümleri kapsamakta hem de birtakım yeni maddelerin yürürlüğe konulduğunu göstermektedir. Böylece Osmanlı yönetiminin başlamasından aşağı yukarı yarım yüzyıllık bir dönemde Divriği livası kanunnamesinin kesinleştiğini, Barkan'ın anlatımıyla "tipik Osmanlı kanununa" geçiş sürecinin tamamlandığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Aşağıya bk.

⁴⁵ TK 153, 65b, iki kayıt ve iki tarih söz konusudur.

⁴⁶ TK 354, 40b: "*Hurire bema rifet-i Ez'afü'l ibad Sadık el fakir fi evahr-i Ramazanü'l mübarek min şuhur sene 976*".

⁴⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, no 7, s. 777, hüküm no. 2127.

⁴⁸ Gerek mühimme defterlerinde bulunan dağınık kayıtlar, gerekse incelediğimiz tapu-tahrir ve evkaf defterleri, Sultan II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında Osmanlı imparatorluğunda genel bir sayımın yapıldığını doğrulamaktadır.

Bu kanunnamenin ilk maddelerinde tıpkı Malatya-Gerger-Divriği sancaklarının ortak evkaf ve emlak kanununda olduğu gibi Malikâne Divanı sisteminin işleyişine ilişkin bilgiler verilmektedir. Ancak bu sonuncu kanunnamedeki bilgilerin oldukça kapsamlı ve ayrıntılı olduğu açıkça görülmektedir. Bu hükümlere bakılırsa Malikâne-Divanı sisteminin iyice oturmuş olduğu sonucuna varılabilir. İl yazıcılarının ya da kanun koyucuların, değişik sancaklarda uygulanmakta olan sistemin işleyişini aynı kalıplaşmış formüllerle anlattıkları gözden kaçmamaktadır. Nitekim 967 (1559) tarihli Malatya livası mufassalında⁴⁹ bulunan kanunname de⁵⁰ Malikâne-Divanı sistemiyle ilgili olarak yer alan fıkralar hiç bir değişikliğe uğramaksızın 1568/1569 tarihli Divriği kanunnamesinde de yer almış bulunmaktadır. Böyle bir kanunun ortaya çıkışında her iki sancağın birbirine yakın oluşunun yanında diğer ortak tarihsel, sosyal ve ekonomik koşulların da rol oynadığını belirtmek gerekir.

Önceki kanunname olduğu gibi bu sonuncu kanunname de Divriği sancağındaki tuzlardan⁵¹ reyanın evlerine tuz götürebileceğine ilişkin bir fıkra yer almaktadır. Öte yandan bu kanunname Divriği livasındaki raiyet rüsumunu da ayrıntılı olarak tespit etmiş bulunmaktadır. Bunu şöyle özetleyebiliriz:

<u>Raiyet Rüsumu</u>	<u>Miktarı</u>
Çift resmi	50 akça
Yarım(nim) çift	25 akça
Evli bennak	12 akça
Ekinlü bennak	18 akça
Mücerret	6 akça
Dönüm (2 dönüme)	1 akça

Buradaki rakamlar hem 1530 hem de 1568/1569 tarihli kanunnamelerde aynıdır. Bu da bize Divriği sancağında raiyet rüsumunda XVI. yüzyıl boyunca önemli bir değişikliğin söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır.

⁴⁹ Barkan, *Kanunlar*, 115-117; Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, *Kanun devri Malatya tahrir defteri* (1560), Ankara, 1983, 3-7.

⁵⁰ Barkan, "Malikâne-Divanı", 164; Barkan, *Kanunlar*, 115.

⁵¹ Evkaf kayıtlarından anlaşıldığına göre Divriği'de "Merhum Sultan Hoşkadem ve Sultan İnal ve Sultan Kayıtbay" zamanlarında işletilen tuzlalar bulunuyordu (*TT 156*, 232). Fakat 976 tarihli defter kayıtlarına göre bu tuzlardan "iptidai fetihden ila yevmüne heza bir akça hasıl" olmamıştı. Hattâ "ihya" edilmesine de kimse "talib ve rağıb" olmadığı için battal

Divriği'de alınan çift resmi ve türevlerinin XVI. yüzyılda Malatya, Diyarbakir, Erzurum, Musul, Harput, Çemişgezek ve Mardin sancaklarıyla aynı olduğu gözden kaçmamaktadır⁵². Söz konusu livalarda çift resminin Anadolu ve Rumeli sancaklarından biraz daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu, Osmanlıların belirtilen yörelerde çift resmini birtakım ağır vergilere karşılık tutarak koymuş olmalarından ileri gelmektedir⁵³.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu kanunname hem Barkan hem de Hadiye Tuncer tarafından yayınlanmış bulunmaktadır. Ancak Barkan, bu kanunnameyi bütün olarak vermemiş, birçok maddelerini yayınladığı metne almamıştır. Bu konuda herhangi bir açıklama da yapılmamıştır. Hadiye Tuncer'in yayınladığı metinde de birçok yanlışlıklar bulunduğu için kanunname anlaşılabilir bir kılığa bürünmüştür. Bu yüzden iki numaralı kanunname yanında bu üçüncü kanunnameyi de bütün olarak yayınlama yoluna gitmeyi uygun bulduk. Böylece iki kanunname arasındaki fark ve benzerlikler kolayca anlaşılacaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defteri 408, 576-577.

Suret-i

Kanunname-i cedid-i padişahîdir ki zikr olunur

Livay-ı

Divriği

1. Divriği ve Darende kazalarında resm-i yatak⁵⁴ kaydolunan mahallerde sancakbeyi ve sipahiler yerlü

2. raiyyet kıslattığı koyundan resm-i yaylak^{54a} alurlar imiş bid'at olduğu sebepten ref' olundu

kalmışlardı. 976 tahriri sırasında Sevir nahiyesinde bulunan üç kıt'a tuzlayı Hacı Ali Bey, Mevlana Sinan (müderres) ve Mevlana Hacı Mehmed (hatip) "kendü akçalarıyla ihya ve âbadan" etmek için başvurmuşlardı. Aynı şekilde Divriği'de bulunan üç kıt'a tuzla suyu da Sivas'ta oturan zaviyedâr Ali Baba'ya "humas-ı miri için zabt olunmak üzere" verilmiş (Bk. TK 153, 65b), Öte yandan XVI. yüzyılda Divriği'de işletildiğini bildiğimiz (Bk. *Mühimme Defteri*, n. 7, s. 725, 777), XVII. yüzyıldada Kâtip Çelebi (*Cihannüma*, İstanbul, 1145, 624)'nin "yer yer hufr" edildiğini, yerli beylerin başlıca gelir kaynağı olduğunu söylediği demir madeninden kanunnamelerde ve tapu-tahrir defterlerinde söz edilmemektedir.

⁵² H. İncalcık, "Raiyet rüsumu", *göst. yer.*, 584-585.

⁵³ H. İncalcık, "Raiyet rüsumu", 585.

⁵⁴ "Ve taşradan gelen koyundan ve keçiden resm-i yatak deyü her sürüden ki üç yüz ola bir alınub..." (Barkan, *Kanunlar*, 68, 146, 200, 206).

^{54a} Sürü sahiplerinin timar ya da miri yaylaklarda yaylayan sürüler için yılda bir defa olmak üzere kimi yerlerde sürü başına, kimi yerlerde ise koyun başına bir resim alınırdı. Bazı

3. Kanun-ı kadim⁵⁵ üzere haricden kışlayanlardan⁵⁶ alına yazılı raiyetlerden resm alınmaya
4. Resm-i yaylak kayd olunmayan yerluden resm alınur imiş resm-i yaylak kayd olunan yaylak
5. larda yayılan kimesnelerden kanun üzere resm alına yaylak kayd olunmayub reaya kadimden
6. yaylayu geldiği yerlerde yaylasalar resm-i yaylak alınmaya ve livay-ı mezburda kanun-ı
7. kadim üzere iki baş öşr alındukdan sonra salariye deyü kırk kilede bir kile alınur imiş
8. bid'at olduğu sebebden ref' olundu iki baş öşrlerin alduktan sonra artuk nesnelerin
9. almayalar ve sancakbeyi ve sipahiler raiyetlerin bir nice gün ot biçmeye deyü alub gidüb işlerinden
10. korlar imiş bid'at olduğu sebebden ref' olundu Akçalarıyla rençber tutub biçdüreler
11. raiyeti incitmeyeler ve zikr olunan sancakda reayadan yılda bir kere yağ ve keçe ve odun
12. ve arpa ve otluk ve saman ve kömür salınub cüz'i nesne virürler imiş bid'at olduğu
13. sebebden ref' olundu Her ne hacetleri olur ise narh-ı ruzi üzere pazardan satun
14. alalar Reayayı incitmeyeler ve sancak subaşları reaya taifesine konub cebrle yem ve yemek
15. alurlar imiş bid'at olduğu sebebden ref' olundu Güçle kimesnenin evine konub yem
16. ve yemek almayalar ve alduklarında her ne alurlar ise değer bahalarıyla alalar Reayadan güçle

doğu illerinde sürü başına yani üç yüz koyuna otuz akça alınmaktaydı. Bk. C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretleri iskân...*, 23; H. İnalcık, *Arvanid*, XXVIII, XXXIV; Barkan, *Kanunlar*, 67, 82, 134, 175, 190.

⁵⁵ Burada Memluk yönetimi zamanında yürürlükte olan hükümlerden söz edildiğine şüphe yoktur.

⁵⁶ Defter kayıtlarından anlaşıldığına göre, Şam dolaylarından gelen yürükler, Divriği çevresinde yaylamaktaydılar. Bunlardan yılda 10.000 akça tutarında bir yaylak resmi alınıyordu: *Resm-i yaylak-ı yörükân-ı Şam ve gayrihi der kaza-i Divriği. Kadimden alını geldiğinden ziyade alınmaya fi sene 10.000 (TK 153, 14b; krş. TT 408, 587).*

17. nesne almayalar ve sancakbeyleri ve subaşılar ve sair sipahiler av murad edüb nice
18. defa reayayı sürüb işlerinden korlar imiş ve nice günler dahi tutub güçle atların
19. bekletürler imiş bid'at olduğu sebebdan ref' olundu Sayd murad edindiklerinde
20. halka nida edeler Kendü ihtiyarıyla varan vara Güçle kimesneyi ava sürmeyeler ve at dahi
21. bekletmeye ve resm-i âsiyab yıl yürüyen değirmenlerden altmış akça ve altı ay yürüyen değirmenlerden
22. otuzar akça ve üç ay yürüyenlerden on beşer akça alına Ziyade alınmaya ve her ne alınur ise
23. sahib-i mülk ve sahib-i timar beraber üleşeler ve livay-ı mezburda memleha olub reaya ol memlehadan
24. evlerine yemek için tuz getürseler ol yerin âmili tuz getürdün deyü bac⁵⁷ alurlarmış
25. ve kendü bağından ve bağçesinden hasil olan yemişlerden⁵⁸ yükledüb ahar yere satmağa gider
26. olduklarında âmilleri bac alurlar imiş Kadimden olagelmedük bid'at olduğu sebeden ref'
27. olundu Ol asıl evleri harcı için tuz alsalar ve kendü yemişleri ahar yere satmağa
28. gitseler anlarun gibilerden bac alınmaya ve resm-i çift tamam çift yazılan reaya ellişer
29. akça ve nim çift yazılanlardan yirmibeşer akça ve evlü bennakden on ikişer akça ve ekinlü
30. bennakden on sekizer akça ve mücerreden altışar akça alına artuk alınmaya ve şol deftere yazılmayan
31. mücerredler ki madem ki ataları hidmetlerinde olalar ve ataları etmeklerin yiyeler Anların gibilerden

⁵⁷ Bac, pazarlarda satılan eşyadan yerel geleneklere göre belirli oranda alınan bir muamele vergisidir: “*Ve dahi her kim bazara nesne getürse kanunnamem mucebince âdet üzere bacın vere*” (R. Anhegger, H. İnalçık, *Kanunname-i sultanı ber muceb-i örf-i Osmant*, Ankara, 1956, 59; F. Köprülü, “Bac”, *IA*, II, 187-190.

⁵⁸ Divriği şehri ve çevresi meyveleriyle ünlüydü. Evliya Çelebi (III, 213) Divriği'nin siyah, mor, beyaz dutlarının “rubu' meskünda” bulunmadığını yazmaktadır. Krş. B. Darkot, “Divriği”, *IA*, III, 596-99.

32. nesne alınmaya ve şol mücerred ki defterde mücerred kayd olunmuş ola veyahut müstakil kisbi ola ve raiyet ki
33. fakir ola anlarun gibilerden altışar akça resm alına ve cürm-i cinayet hususunda⁵⁹ bir kimesne katl-i nefis etse
34. yerine kısas olunmaya dört yüz akça cürüm alına ve kılıç ve bıçak çıkarsa ikişer yüz akça
35. cürüm alına Amma mecruh edüb döşeğe düşürse iki yüz akça cerimeden gayrı mecruhun
36. melhem bahasın ve ücret-i tabibin vere ve baş yarılşa otuz akça cerime alına ve reaya biri
37. biriyle döğüşseler kadı katında sabit olub tazir olunsa iki ağaca bir akça cürüm alına
38. Ve âdet-i ağnamdan iki koyuna bir akça resm alına amma mevsimi mayıdır mayıs girüb
39. koyun kuzuya karıştukda ikisinden bir akça resm alına Ve resm-i küvare⁶⁰ kadim
40. ül-eyyamdan kovan başına ikişer akça alurlar imiş yine öyle alına amma öşr mikdarı bal
41. eyleyen kovanlardan alına Öşr mikdarı eylemeyen kovanlardan hesabınca resm alına artuk
42. alınmaya Ve resm-i küvarei sahib-i mülk ile sahib-i timar nısf alalar ve kovan balı ne yerde
43. eyler ise resm-i kovan bal eyledüğü yerindür. Raiyet sahibi benim raiyetim kovanıdır deyü
44. resm taleb eylemeye Ve livay-ı mezburda olan kura ve mezari sınırlarında haric
45. reaya ziraat etdükleri yerlerden kanun-u kadim üzre iki
46. dönüme⁶¹ bir akça resm

⁵⁹ Burada cürüm ve cinayet resimleriyle ilgili olarak yer alan hükümler, diğer kaynaklarda verilen bilgilere uymaktadır: *Kanunname-i Âl-i Osman* (yay. M. Ârif), 3-4; N. Beldiceanu, *Code de lois coutumières de Mehmed II*, Wiesbaden, 1967, 3v-4v; U. Heyd (yay. V.L. Ménage), *Studies in old Ottoman criminal law*, Oxford, 1973, 64-72.

⁶⁰ Krş. *Kanunname-i Âl-i Osman* (yay. M. Ârif), 37-38.

⁶¹ Dönüm resmi, zemin resmi aynı anlama gelmektedir. Bir dönüm aşağı yukarı 1000 m² lik bir toprak parçasına eşittir. Timar sahipleri kendilerine ait bir köyün sınırları içinde dışardan gelip ziraat edenlerden öşür ve dönüm resmi alıyorlardı. *Kanunname-i Âl-i Osman* (yay. M. Ârif), 16; Beldiceanu, *Code...*, 14r.

47. alına ziraat olunmayan yerlerden resm-i zemin
48. alınmaya ve kazay-ı Darende'de olan
49. mülk debbağ dükkânlarından resm alurlar
50. imiş bid'at olduğu
51. sebebden ref' olundu
52. nesne alınmaya ehl-i örf
53. olanlar kanun-ı
54. mezburdan
55. tecavüz etmeyeler
56. ederler ise
57. hakimü'l vakt
58. olanlar
59. yazub
60. der-i devlete
61. arz
62. ede
63. ler

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, no 153, 1b- 5b
Kanunname-i Livay-ı Divriği

1. Livay-ı mezburda vaki olan ekserya kura ve mezari ve kıt'a-ı arazide
2. hisse-i malikâne ve divanî deyü ziraat ve hırasat ile hasıl olan gallatın
3. beşte birisi çıkub iki defa öşr alınmak beynennas âdet-i kadimeleri olmuşdur
4. Mesela külliyyen ziraat olunan yerlerde tasarruf-ı arz malikâne ile tabir olunur ki
5. bihasbeşser'i şerif mülk ve vakıf etdikleri ol tasarruf-ı arzdır ve meunet-i
6. arz divani deyü tahrir olunur ki beytülmal-i müslimine aid olacaktır
7. Pes her karye ve mezari ve arazideki malikâne ve divanî deyü işaret olunur bihas
8. beşser' mülkiyeti ve vakfiyeti sabit olanlara hisse-i malikânedan istihkakı

9. her ne ise tayin olunur İstihkaklarından zaid malikânenen hisse kalursa
10. ol zaid kalan hisse-i malikâne ile canib-i divanisinin bazı hisse-i hümayuna
11. ve bazı timara kayd olunmuşdur Reayanın cümle hasıl olan gallatı beşte bir kısmı
12. olunub vakıf ve mülk olan kura ve mezaride ne hasıl olursa
13. iki bölük olub bir bölüğünden evkaf ve emlak sahipleri
14. badessubut defter-i cedide kayd ettürdükleri hisselerine
15. göre mahsullerine mutasarrıf olalar Ve beşte bir hasıldan gayrı
16. sabıka kırk kilede bir kile salariye deyü alınurmuş mukaddema
17. vilayet kitabet olundukda bid'atdır deyü ref' olunmuş
18. vakıa salariye yalnız öşr alınan yerlerde lazım olub
19. livay-ı mezburda ziraat olunan gallat beşde bir kısım olunmağla
20. salariye zulm olmağın geru merfu kayd olunmuşdur reayaya
21. asla salariye teklif olunmaya ve livay-ı mezburda vaki
22. olan bağçeler öşrü defter-i atikte ekserya maktu' kayd
23. olunub sâl be sâl bağçe öşrün bervech-i nakd vere
24. gelmişler sebebi meyve zamanında ekser reaya evladile bağçelerinde
25. mütemekkin olmağla öşr-i meyve hak üzre zabt olunmağa
26. kabil olmayub ol ecilden bervech-i nakd yazılmış haliya
27. dahi mütehammil olduğu üzre giru bervech-i nakd kayd olunub
28. kura ve mezari mahsulatı içinde mahalline kayd olunmuşdur
29. ana göre amel oluna Ve resm-i yatak kayd olunan mahallerde sancakbeyi
30. ve sipahiler yerlü raiyet kışlatduğu koyundan resm-i yatak
31. alurlar imiş Bid'at olduğu sebebden defter-i atikte ref'
32. olunub kanun-ı kadim üzre haricden kışlayanlardan alınma
33. Yazılı raiyetlerden resm alınmaya deyü kayd olunmağın olgeldüğü
34. üzre ibka olundu Ve resm-i yaylak kayd olunmayan yerlerden
35. Zulmen resm-i yaylak taleb ederler imiş Ol dahi bid'at ve zulm-i
36. sarıh olmağın ref' olundu Minbaad defter-i cedide resm-i
37. yaylak kayd olunan yaylaklardan alınub defter-i cedide resm-i

38. yaylak kayd olunmayan yerlerden alınmayub yerlü reaya kadimden

39. yaylayu geldüğü yerlerde yaylayub defter-i cedide ve olıgelene

40. muhalif ve resm-i yaylak taleb olunmaya Ve sancakbeyleri ve sipahiler

41. raiyetlerin birkaç gün ot biçmeğe deyü alub gidüb işlerin

42. battal ederler imiş Bid'at olduğu sebebden ref' olundu

43. Akçalarıyla rençber tutub biçdüreler raiyeti incitmeyeler ve zikr

44. olunan sancakda reayadan yılda bir kere yağ ve keçe ve odun

45. ve arpa ve otluk ve saman ve kömür salub cüz'i nesne verürler imiş

46. Bid'at olduğu sebebden ref' olundu Her ne haccetleri olursa

47. narh-ı ruzi üzre pazarda satun alalar Reayayı incitmeyeler

48. Ve sancak subaşları reaya taifesine konub yem ve yemek

49. alurlar imiş Bid'at olduğu sebebden ref' olundu Güçle

50. kimesnenin evine konub yem ve yemek almayalar Alduklarında her ne

51. olursa değer bahalarile alalar Reayadan güçle nesne almayalar

52. Ve sancakbeyleri ve subaşları ve sair sipahiler av murad

53. edinüb nice def'a reayayı sürüb işlerinden korları imiş

54. Ve nice günler dahi tutub güçle atların bekledürler imiş

55. Bid'at olduğu sebebden ref' olundu Sayd murad etdüklerinde

56. halka nida edeler kendü ihtiyarile varan vara Güçle

57. kimesneyi ava sürmeyeler Ve at dahi bekletmeyeler Ve livay-ı mezburda

58. memleha olub reaya ol memlehadan evlerine yemek için

59. tuz götürseler yerün âmili tuz götürdün deyü bac alurlar imiş

60. Ve kendü bağından ve bağçesinden hasıl olan yemişlerden

61. yükledüb ahara satmağa gider olduklarında âmilleri

62. bac alurlar imiş Kadimden olıgelmedüğü sebebden ref' olundu

63. Ol asıl evleri harcı için tuz alsalar ve kendü yemişlerin

64. ahara satmağa gitseler anların gibilerden bac alınmaya

65. Zikr olan merfuatın cümlesi defter-i atikde merfu' kayd olunub

66. ve hakikat-i hal zulm olmağın girü merfu' kayd olunmuşdur

67. Ehl-i şer' olan mucibile amel edüb hilafına cevaz

68. göstermeye Ve resm-i çift tamam çift yazılan reayadan ellişer akça ve nim çift yazılanlardan yirmi beş akça
69. ve evlü bennakden on ikişer akça ve ekinlü bennakden on sekiz akça
70. ve ekinlü bennakden on sekiz akça ve mücerredten altışar akça
71. alına Artuk alınmaya Deftere yazılmayan mücerredler madem ki
72. ataları hizmetinde olalar Ve ataları etmeklerin yiyeler anlarun
73. gibilerden nesne alınmaya Ve şol mücerred ki defterde mücerred kayd
74. olunmuş ola veyahut müstakil kisbi olanların gibilerden
75. altışar akça resm alına Ve livay-ı mezburda olan kura ve mezari
76. sınırlarından haric reaya ziraat etdükleri yerlerden
77. kanun-ı kadim üzre iki dönüme bir akça resm alına Ve âdet-i
78. ağnamdan iki koyuna bir akça alına amma mevsimi mayısdır mayıs
79. girüb koyun kuzuya karuşdukda ikisinden bir akça resm alına
80. Ve resm-i küvare kadimü'l eyyamdan kovan başına ikişer akça resm alınurmuş
81. yine öyle alına Amma öşür mikdarı bal eyleyen kovanlardan alına
82. Öşür mikdarı bal eylemeyen kovanlardan hesabınca resm alına
- Artuk
83. alınmaya Ve bir raiyet mülk kovanın kendü karyesi toprağından çıkarub
84. ahar toprağa iledüb anda yaylayub bal verse nisf resmin raiyet
85. sahibi ve nisf resmin toprak sahibi alur İki resm taleb etmeyeler
86. Ve resm-i âsiyab yıl yürüyen değirmenlerden altmış akça ve altı ay
87. yürüyen değirmenlerden otuz akça alına Ziyade alınmaya Ve cürüm ve cinayet
88. hususunda bir kimesne katl-i nefis etse yerine kısas olunmasa
89. dört yüz akça cürm alına ve kılıç ve bıçak çıkarsa ikişer yüz akça
90. cürm alına Amma mecruh edüb döşeğe düşürse iki yüz akça
91. cerimeden gayrı mecruhun melhem bahasın ve ücret-i tabibin vere ve baş
92. yarsa otuz akça cerime alına ve reaya biribirile döğüşseler
93. kadı katında sabit olub tazir olunsa iki ağaca bir akça cürm alına
94. Ehl-i örf olanlar kanun-ı mezburdan tecavüz eylemeyeler ederlerse

NOT

Bu yazımızı basıma verdikten sonra, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (*Maliyeden Müdevver*, no 3332)'nde Akçadağ, Divriği ve Darende'nin "merkez, muhtelif nahiye ve köylerinde bulunan cami, mescit, medrese, zaviye ve diğer bazı evkaf, emlak ve akaratin... hasılatını ve yekûnlarını ihtiva" eden bir defter bulduk. Defterin baş tarafı eksik olup 925/1519 tarihini taşımaktadır. Ayrıca il yazıcısı defterin Yavuz Sultan Selim zamanında düzenlendiğini belirtmektedir (s. 16). Bu belge, fetihten sonra Divriği'de yapılan vakıf ve mülklerin ilk teftişinin sonuçları olarak görülmektedir. Bu açıdan büyük bir değer taşımaktadır. Aynı br araştırma konusu olarak ele alacağımız bu defterin şimdilik varlığını bildirmekle yetiniyoruz.

ZEKİ ARIKAN

